

Абдраев М.К., Сейітжанова Ж.

Телевизиялық бейнеөңдеудің тілі мен мазмұндық стилі

Мақалада телевизиялық телетехнологияның көмегімен әзірленген бейнематериалдарды мәтіндеу негізінде телеарна және оның ерекшелігі, мәтіннің түрлері, компьютерлік бейнеөңдеудің әдіс-тәсілдері айтылады. Телехабар әзірлеуде дауыс пен дыбыстың психологиялық аспектісі және тілі мен мазмұндық стилі, сондай-ақ энциклопедиялық танымдық артықшылығы талданады. Айташы, яғни телехабар жүргізушісінің принципті ұстамдылығы мен шеберлігі және телеөнерге деген ептілігі сараланады. Телеарна халықтық маңызы зор орасан жоспарлардың, идеялық тұрақтылық пен белсенділіктің, білім мен рухани интеллектуалдылықтың, өрлеу мен өрістеудің, жалпы медиякеңістіктің ақпараттық жарнама мен бәсекелестіктің аренасы. Сондықтан да бүгінгі күнде әлем ойшылдары, медиакеңістіктің төрінен орын алған телевизиялық құдіретке қоғамдық таным тұрғысынан әртүрлі қырынан зерттеу мәселесі тұрғысында әңгімеленеді.

Түйін сөздер: мәтін, оның түрлері, сөз, дыбыс пен дауыс телеарна, бейнеөңдеу.

Abdraev M.K., Sejtzhanova Zh.

Style and language videomaking

The article examine the importance of creating special effects and computer video editing. Also as the creation of the video – the relationship between partners. To make TV programs are creative work. Theoretically hand-writing the script, prepare texts, decorate the melody – is concept of the products. The Advantage of the fact that today the industrial-innovative development has proved to be a new way of world competition act and science. On this side to make TV programs. TV shows, TV movies are cognitive improvement. Specialists who are partici parting in the process, set a goal that exolic quality of TV programs rouse on the global level. TV project activity of Euro Median culture, creative ability, free technology tendency progressively expand science and knowledge gave conceptiative solutions. Including methods of TV design talks about the importance of convergent journalist.

Key words: computer video editing, offscreen text, innovation development at technology, editor, programmer, special effects.

Абдраев М.К., Сейітжанова Ж.

Язык и стиль телевизионного видеомонтажа

В статье изучаются виды, формы, процесс создания и профессиональной подготовки телетекста. Также исследуются аспекты взаимоотношения и взаимодействия создателей телепрограмм со зрителями. Автор отмечает творческий характер подготовки текста, сюжета, сценария телепередачи. На современном этапе индустриально-инновационное развитие показало себя с новой стороны в мировом соперничестве искусства и науки. С этой стороны подготовка телепрограмм, телешоу, телефильмов заметно улучшилась. Тележурналисты и другие специалисты, которые участвуют в этом процессе, поставили цель – поднять качество телепрограмм на мировой уровень. Развитие творческих способностей, новые технологические тенденции и прогресс в науке привели к концептуальным решениям. В статье исследуются методы телетекста и его психологические аспекты.

Ключевые слова: текст, язык и стиль, озвучивание и модель коммуникации, редактор, специалист, видеомонтаж, тип текстовой формы.

ТЕЛЕВИЗИЯЛЫҚ БЕЙНЕӨНДЕУДІҢ ТІЛІ МЕН МАЗМҰНДЫҚ СТИЛІ

Әдеби көркем дүниенің тілі шұрайлы, мағыналық сипаты терең. Алайда бейнеөндеуде әрбір динамикалық көрініс пен әр бейнекадр сөйлеп тұрады. Оның көрермен қатынасын танытатын идеялық көркем тілі де сол бір-бірімен байланысып жатқан бейнекөріністік тақырыппен ұштастығында. Ой мен мәтіндік баяндаудың ұтымдылығын танытатын көрініс айғақты дәлел болып табылады. Сондықтан:

– Біріншіден, бейнеөндеуде бейнекадр мен мәтіннің иллюзиялық тартымдылығы арнайы эффектілермен айшықталады.

– Екіншіден, режиссерлық тіл мен экран тілінің көркемділігін арттыруда өндеудің классикалық бағдарламаларын табу.

– Үшіншіден, бейнеөндеудің композициялық құрылымын жетілдіру.

– Төртіншіден, әрбір элементтің құндылығын көркемдеу тәсілін пайдалана отырып, көрерменмен тікелей ақпараттық қатынасқа түсу. Демек, бейнекадрдың әрекеттестігін баяндайтын әлеуметтік құрылымы болады. Ол – телетұжырымның конфигурациясы, бейнеобъектімен етене байланысты, түрлі мәліметтерді қамтитын, телебөлшектің мәнді айқындаушы құралы болып есептелетін тірегі – бейнемәтін.

Телемәтін – телемәтіннің ақпараттық психологиялық құндылығы – оқиға мен дауыстың байланыс компоненті болып есептелетіндігінде.

Телемәтін – оқиға мен нақтылықтың жазбаша фигурасы.

Телемәтін – құбылыс пен ақпараттың іс-әрекетін танытатын бірлестік.

Телемәтін – өз кезегінде бейнедыбыс. Оқиға желісінің дыбыстық тұрақты тіркесі.

Телемәтіннің түрлері

– Біріншіден, ақпараттық мәтін – күнделікті әлеуметтік өмір ағымындағы экономикалық, саяси, мәдени, жалпы коммуникациялық кеңістіктегі қоғамдық ахуалдың бейнесөз графикасы.

– Екіншіден, программатикалық мәтін – жасырын, құпия ойлардың сипатын дәуірлеу, кезеңдеу арқылы дауыс ырғағымен мінездеу көркемдеу, суреттеу тәсілімен жүзеге асырылады.

– Үшіншіден, мәтін – жазу үлгісіндегі ақпараттық сөз тіркестері. Жазу деген – өнер, тәрбие, үлгі өнеге, үгіт-насихат,

тәжірибесі мен тәлімгерлігі тең жарасқан тамаша ою-өрнек. Жазу сөз өнерінен туындайды.

Телеарна – сұлулық пен әсемдіктің аралы

Телеарна – барша қоғамдық құбылыстарды қамтитын шығармашылық өнер.

Телеарна – қоғамдық, әлеуметтік мәдени мұраның, тарихи құндылықтардың қазынасы. Тарихи жәдігерлер мен тағылымды тәрбиенің, ой мен сана өрісінің, интеллектуалды-инновациялық дамудың өндірістік орталығы. Кәсіби шығармашылық пен белсенді байланыс құралдарының, сервистік технология мен ғарыштық ақпараттың жедел тасымалдаушысы, тараушысы.

Телеарна – табиғи әлеуметтік желілердің басын қосып, мемлекеттік мәні зор жобалардың, халықтық маңызы орасан жоспарлардың, идеялық тұрақтылық пен белсенділіктің, білім мен рухани интеллектуалдылықтың, өрлеу мен өрістеудің, жалпы медиякеңістіктің ақпараттық жарнама мен бәсекелестік тудыратын инфраструктуралық ұжым. Сондықтан телеарнаның төмендегідей мәнісіне (мотив) тоқталамыз.

– Бірінші, Телеарна шығармашылығының ажырамас айқын бөлігі – бейнеқозғалыс пен бейнекөрініс.

– Екінші, әлеуметтік ақпараттылығы: мәтінді оқу, сөйлеу образымен деректі иллюстрациялау.

– Үшінші, қоғамдық интеллектуалдылығы: Телевизия қазіргі күнде әлемдік саяси интеграциялық мүмкіндікке айналды. Адамдардың ойлау эстетикасы мен мәдени сана эстетикасының тұтастығын диалектикалық байланысқа тарту. Бұл адамзат үшін телешығармашылықтың классикалық үлгісі. Демек, телеөнердің қоғамдық құндылығы мен атқарар қызметі өмір, құбылыс нақтылығы мен бейбіт бірлестіктің өркендеуінде кез келген түйткілдің төркінін тап баса алатындығында.

– Төртінші, эстетикалық талғамдылығы: телевизиялық мәтіннің қолданысы – телесөзгердің тұлғалық үнін, эстеттік келбет бітімін танытады.

– Бесінші, Бейнекөріністегі көркемдік эстетикасы – бейнетүстің мультимедиялық визуалды сабақтастығы мен бейнетіл және бейнеграфикалық құрылымы.

– Алтыншы, телеарна энциклопедиялық таным – саяси, тарихи, мәдени, әлеуметтік ахуалдардың, елдің өмір-дәстүрлері мен тұрмыс тіршілігін, философиялық талдау тұрғысынан табиғи ерекшелігін танытатын біртұтас бейнеұғым.

Телевизияның психологиялық құпия тылсым қырлары сан-салалы бейнесипат. Өйткені,

ол – техника әрі әдіс-тәсіл технологиясы. Адам ресурстарына қатысты – тілдесу, сөйлесу, қатысу, баяндау, талдау, саралау, ақпараттау, зерттеу, болжау, тек аудиториялық, яғни, көрермендік-көпшіліктік мінез-құлыққа, рәсімді ой тұжырымына, сана үрдісіне дербес түсінік орнықтырып, ойлау кеңістігіне прогрессивті медиақабылдау, медиаықпал, медиабілім медиатүсінік сияқты интегративті ұғымдар әкеледі. Демек, даму диалектикасының заңдылығы телевизиялық телеөнімдердің танымдылық сипатында да көпшіліктің назарынан тыс қалмайды. Сондықтан да бүгінгі күнде әлем ойшылдары, медиакеңістіктің төрінен орын алған телевизиялық құдіретке қоғамдық таным тұрғысынан үңіле түсуде.

Осы тұрғыда телетанушы ғалым Аязби Бейсенқұлов «Қазіргі заманғы телевизияны зерттеген еңбектер де өз алдына бір төбе. Шетелдік ғалымдардан П. Бурдые, С. Томас, Дж. Фиске, Г. Шаттенберг, Д. Гербнер және басқалар оның қызметтерін талдаса, оның аудиториясын И. Анг, Р. Уикса, Н. Аберкромби, Б., Лонгхёрст және басқалар қарастырады.

Телевизиялық шығармашылық табиғатын зерттеген орыс зерттеушілері Г.П. Бакулев, Э.Г. Багиров, В.М. Березин, И.К. Беляев, Р.А. Борецкий, Н.А. Голядкин, В.В. Егоров, Я.Н. Засурский, Г.В. Кузнецов, И.В. Михалкович, С.А. Муратов, Б.М. Сапунов, В. Саппак, В.Л. Цвик, А.Я. Юровский, ... және басқалардың, журналистік шығармашылық туралы С.Г. Корконосенко, Г.В. Лазутина, Л.Г. Свитич, А.А. Ширяева тұжырымдары құнды», – дейді. «Телешығармашылық табиғаты: журналист – телетуынды – көрермен байланыстары».

Телехабар – дауыс пен дыбыстың психологиялық аспектісі.

Дыбыс ертеден келе жатқан құбылыс. Жаратылыс әлемінде дыбыссыз дүние жоқ. Тіпті тылсым тыныштықта адам құлағында дыбыс тұрады. Бірақ, оның естілуі әрқилы. Күнделікті тіршіліктегі шудың өзін біз дыбыс арқылы ажыратамыз, танимыз. Сонда дауыс пен дыбыстың айырмашылығы неде? – деген сұрақ туындайды.

– Біріншіден, дыбыс – өмірдің табиғи кескіні.

– Екіншіден, дыбыс өзгеріссіз қалады.

– Үшіншіден, дауысты өзгертуге болады.

– Төртіншіден, дауысты мультимедиялық элементтермен құрастыру мүмкіндігі бар.

– Бесіншіден, дауыс пен дыбыс адам санасына әсер ететін энергиялық белгі.

– Алтыншыдан, дауыс пен дыбыстың ерекшелігі оның табиғи жаратылыстығында және естілуінде.

Дыбыс болмаған жерде тіршілік жоқ, дүние беймәлім. Ол қозғалыс белгісі. Ал дауыс әріптерден құрастырылып, сөз бен сөйлемнің сапалық сипатына енері анық. Дыбыс пен дауыс түсінісу, тілдесу құралы. Сондықтан:

– Біріншіден, дауыспен, дыбыспен образдау, суреттеу – өнер.

– Екіншіден, дауыспен көркемдеу кескіні жасалады.

– Үшіншіден, дыбыс пен дауыстан ырғық пайда болады.

– Төртіншіден, дауыс пен дыбыстың ортақтастығы, оны өңдеуге болады. Мәселен, жіңішкертіп, ұзартып, қысқыртып, тағы басқа эксклюзивті технологиямен ыңғайға келтіріп жұмсартылады. Сол себепті де дауыс пен дыбыс табиғи өнер. Ал өнерде дауыс пен дыбыстың жұптасуынан мәтіндік сабақтастық пайда болады. Соның негізінде:

– Біріншіден, ой ұшқырлығы.

– Екіншіден, мәтінді жедел жазу.

– Үшіншіден, сөздік қор.

– Төртіншіден, сөйлемді құрастыру сауаттылығы.

– Бесіншіден, қорытындылай білу талабы жүзеге асырылады.

Демек, дауыс пен дыбыс, ой мен сөз біркелкі жұптасып, жұмырланып, сөйлеу мәдениетінің тұтастығын құрайды. Дыбыс пен дауыстың белсенділігінен ауқымды көркем образ толғанысының туындау жолдары пайда болып, (аудиотрек) психологиялық тербеліс категориясы пайымдалады. Яғни, осы дискурстық элементтерді саралай отырып, мынандай қорытындыға тоқталамыз.

– Біріншіден, дұрыс ойдың жетегімен тақырып таңдаймыз.

– Екіншіден, түсінікті де шымыр жазудың нәтижесінде мазмұнды ашамыз.

– Үшіншіден, айшықты дауыспен оқу арқылы санаға сіңіреміз.

– Төртіншіден, мәнерлі айту әдебімен шешендікті игереміз.

Сөз адамның ұлттық рухани қазынасы болғандықтан тыңдарман мен көрерменнің, оқырманның ішкі әлеміне әсері мол. Яғни, дауысталып оқылатын мәтін мен айтылатын сөзді қабылдау психологиялық механизм. Бұл үздіксіз процесс. Оқу мен айтудың, сөйлеу мен баяндаудың барысында көпшілік тарапынан сауалдар пайда болады. Мұны рухани үндестік,

айтаман мен тыңдаушы арасындағы дыбыстық қатынас дейміз. Демек, бұдан ойлау қызметі туындап, болжамдар мен ұсыныстар түседі. Айту мен сөйлеу, сөйлесім мен тыңдалым бірте-бірте өрбіп, қоғамдық деңгейге, әлеуметтік мәселеге көтеріледі. Сондықтан да сөйлемнің ырғақты дауысталуынан, әсерлі дыбысталуынан эстетикалық, сезімдік, интеллектуалдылық, рухани, мәдени пікірлер пайда болады. Демек, әр сөйлемнің құрамындағы сөздердің дыбыстық өлшемнен шығып, дауысталу гипотезасы қоршаған ортаны тануға, қабылдауға, білуге, анықтауға деген құштарлықты оятады. Сол себепті дыбыс пен дауыс егіз компонентті. Ал, оны компьютерде өңдеу мен әрлеу экспрессивті реакция тудырып, тыңдарман мен көрерменге тез ықпал жасап, құмарын арттырады. Кейбір жағдайда эстетикалық сезім тудыратын дауыстың эмоционалдылығы нысанаға (объект) тікелей жылдамдығынан үнсіздік әкелуі мүмкін. Бұл қалыпты жағдай. Сөйлеушінің тосылуы заңдылық. Демек, үнсіздік дегеніміз – ой мен уақыттың бірлігін құрайтын сюжет болып есептеледі. Себебі, дыбыстық, бейнелік сипаттар күшейіп, адамның көз алдына жанды сурет пен қимыл іс-әрекет елестейді. Содан барып нақты деректерді, шынайылықты көркем объектіге, образдарға жақындатады да сендіруге тырыса сөйлейді. Дауысында ерекшелік, ұмтылыс ырғағы аңғарылып, жаңғырыққа айналады. Сөйтіп, күрделі тығырықтан шығып, еркін байланысқа жол ашылады. Бұны дауыс пен дыбыстың, ой мен сөйлемнің дискурсы деуімізге болады. Нәтижесінде біз құбылысты қиялдан бөліп алып, шынайылыққа әкелеміз. Бұл радиохабар дайындауда, телеөнім шығармашылығында кездесетін үлкен каталог, яғни, үйлесім болып табылады. Алайда, кез келген телерадиохабар компьютермен жазылып өңделеді. Мұны техникалық көркем басқарылым дейміз. Бірақ, компьютер құрал болып есптеледі. Ол мотивтік сызықтардан тұрады. Эпизодтардың тіркесін жасайды. Ал, шынайылық пен шындық өмір құбылыстарынан, дауыс пен дыбыстың қатынасынан өрбиді. Мәселен, дыбысты есту арқылы елендейсің, құлақ түресің, ал адамның дауысына мән беріп, оның биологиялық гармондығына назар аударасың. Себебі, сөйлегенде дауыс бөгетке ұшырап, құбылып шығады. Бұл кезде адамның ауыз қуысында химиялық зат алмасулар процесі жүреді. Және әріптердің қосындысынан сөйлем дыбыстық температураға ұшырайды. Айталық:

– адам тоңғанда қалтырап;

– қорыққанда дірілдеп;
– ұялғанда естілер-естілмес шығады. Демек, дауыстың сұйықтық молекуласы ауыз қуысындағы химиялық элементпен де тікелей байланысты. Мысалы адамның:

- түкүрігі шашырап;
- жөткірініп;
- тұншығып;
- ауызы құрғап сөйлеуін айта аламыз.

Сөйлем мен сөз, дауыс пен дыбыс қайтуы жоқ процесс. Сондықтан да орынсыз сөз қадірін қашырып, көп сөйлеген телерадиохабар айташысының даусы булығып, өзгелерге озық үлгі бола алмайды. Ойын орнықты, нақты, сөйлемге сәуле түсіріп, ерекше дем беріп сөйлегенде дауыс ырғағы мен сөз тіркестері мөлдіреп түседі. Демді толық ішке тартқанда дауыс өкпе қысымымен ауыз қуыстарынан өтеді. Бұл мезетте айташы сөйлемнің дыбыстық қатынасын диафрагмалық ретке келтіріп, реңді дауыс орнықтырады, яғни, жағымды үн, жайлы отырыс, жылы ықылас қалыптасады. Техникалық үдісте диафрагма түр мен түстің, жарық пен сәуленің теңдік анықтаушы. Айталық, бейнетүсірілімде бейнекамераның бейнеіздеушісі ретінде нысананың дәлдік сипатын ашады. Ал, сөйлеу дағдысында диафрагма тыныс жолдарының қызметін оңтайлап, дауыстық фонның құбылысын автоматты басшылыққа алады. Мұнда адамның кеуде қуысындағы ағзаларды пайдаланудың механикалық формасын меңгеруге икемделеміз. Себебі, дауыс, сөз бен сөйлем – дем алу мен дем шығару механизмдерінен пайда болады. Ал, тыныс алу тыныс ағзалары арқылы өтетін атмосфералық ауа. Телехабар немесе радиохабар әзірлеуде айташы, яғни, хабардың жүргізушісі сөйлегенде дыбыс пен ауа қосарланып шығады. Демек, ойдың айшықтылығын, дауыс пен дыбыстың табиғилығын – еріндік пен езуліктен пайда болған әріптердің жұптастығынан, сәулетті дауыстың фонынан табамыз. Бұл мәселеге қатысты ғалым Сағатбек Медеубекұлы өзінің «шешенсөз» атты еңбегінде «Дыбыстың ең жоғары қызметі – адамға танымдық ықпал

ету. Мұндай қызметті ақпараттық дыбыс қана атқарады. Ақпараттық дыбыс – өзіндік мәні мен маңызы, ерекшелігі бар дыбыс. Мәні – адамның рухани қажетін, сана сұранысын, қуанышы мен күйінішін, өмір құбылыстарын сан алуан сиқырлы иірімдер арқылы санаға жеткізіп, жүрегіне құйып беретіндігінде. Маңызы – ырғақтарымен, тербелістерімен адамды дүние сырын түсінуге жетелейтіндігінде», – деген құнды пікірлер айтқан. (91 бет.). (Медеубекұлы С. Шешенсөз: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 152 б.) Демек, телерадиохабар дайындауда кәсіби қалыптасудың үздік үлгісі – машықтану мен тәжірибе жинақтаумен қатар күнделікті ізденіс пен жаттығу тәсілдері ғана біліктілікке жол ашады.

Мәселен, «Қазақстан» телеарнасының журналист қызметкері Дана Нұржігіттің «Дара жол» телехабарының студиялық бір шығарылымына тоқталайық. 2016 жыл, 15 қазан, сағат 21.05. уақыт аралығы 21.05 – 22.35. хр. 30 минут.

Хабардың негізгі кейіпкері – Жүрсін Ерман «Айтыс халықтың жүрегінен орын алды» дегенде журналист – Дана Нұржігіт іле-шала «олай болса экранға назар аударайық», – деп көрермен көпшіліктің назарын Нұртілеу Иманғалиевтің бейнесұхбатына аударады. «Күнделікті бір әңгімемізде Жүрсін, Бақытжамал екеуіміз бала-шағамызды тәрбиелейміз деп жүріп, бір-бірімізді тәрбиелеппіз деген сөзі бар еді, рас па Жүрсін!», дегенде кейіпкеріміз күліп, басын изеді. Әлбетте, телесөзгердің өзін еркін ұстауы, сөз саптауы сұрақ қоюмен ғана емес, әңгімелесе білу кәсібилігімен ұштасып жатты. «Жетпісінші жылдардағы қоңыр үнді сағындық», – деп зайыбы Бақытжамалды да студиялық сахнаға әдеппен көтерді. Тамаша эстетикалық көрініс, тартымды сипатымен өріле береді. «Жүрсін Ерман десе көрерменнің есіне айтыс түседі», – дейді хабардың жүргізушісі Дана Нұржігіт. Демек, қалың жұртшылықтың қалауын тапқан Жүрсіннің дара жолын Дана да тап басып отыр. Міне, кәнігі журналистің кәсіби биігі халықтың қызығушылығын тудырды.

Әдебиеттер

- 1 Медеубекұлы С. Шешенсөз оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 152 б.
- 2 Интеллектуальная нация в фокусе гуманитарных технологий: монография / Г.С. Сұлтанбаева, С.Н. Велитченко, О.П. Ложникова. – Алматы: Қазақ университеті 2014. – 160 с.
- 3 Лаптев В.В. Изобразительная статистика. Введение в инфографику. – СПб.: Эйдос, 2012.
- 4 Никляев С.Э. Инфографика: принципы визуальной журналистики // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – № 4. – 2010. – С. 53-66.

5 Интернет көзі: [kabar.kz/kz/telehobalar/zheti – k–n
kaztv.kaztrk.kz/ru/projects/dara-zhol/](http://kabar.kz/kz/telehobalar/zheti-k-n-kaztv.kaztrk.kz/ru/projects/dara-zhol/)

References

- 1 Medeubekuly S. Sheshensöz oku қыралы. – Алматы: Қазақ университети, 2015. – 152 б.
- 2 Intellektual'naja nacija v fokuse gumanitarnyh tehnologij: monografija / G. S. Sýltanbaeva, S. N. Velitchenko, O. P. Lozhnikova. – Алматы: Қазақ университети 2014. – 160 str.
- 3 Laptev V. V. Izobrazitel'naja statistika. Vvedenie v infografiku. – SPb. : Jejdos, 2012.
- 4 Nikljaev S. Je. Infografika: principy vizual'noj zhurnalistiki vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 10. Zhurnalistika, № 4. – 2010. – С. 53-66.
- 5 Internet көзі: [kabar.kz/kz/telehobalar/zheti – k–n
kaztv.kaztrk.kz/ru/projects/dara-zhol/](http://kabar.kz/kz/telehobalar/zheti-k-n-kaztv.kaztrk.kz/ru/projects/dara-zhol/)